

TÜRKİYE'NİN AB ÜYELİĞİ VE AB'DE DİN ÖZGÜRLÜĞÜ*

Aslan Gündüz**

Özet***

Türkiye'nin AB üyeliğine adaylığının gündeme geldiği bu dönemde, konunun dini özgürlükler boyutu ele alınması gereken bir alandır. AB büyük çoğunluğu Hıristiyan olan demokratik ve çoğulcu toplumlardan meydana gelmektedir. Din özgürlüğünün de bir parçasını oluşturduğu insan hakları konusu AB'nin doğrudan yetki alanına girmemektedir. Ancak dolaylı olarak AB hukukunun uygulanmasında ve özellikle Avrupa Toplulukları Adalet Divanı (ATAD) kararlarında dini özgürlüklere değinildiği görülmektedir. Başta Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ilkeleri olmak üzere insan hakları AB hukukunun genel hukuk ilkeleri olarak kabul edilmektedir. AİHS'nin 9 No.lu Maddesi ve AİHS'ne ek 1 No.lu Protokolün 2 No.lu Maddesi Avrupa'da din özgürlüğünü düzenleyen uluslararası hükümlerdir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM)nin kararları ile din özgürlüğü ile ilgili hükümler ayrıntılı bir şekilde yorumlanmış ve sınırları çizilmiştir. AB üyeliğine aday olan Türkiye'de üyeliğin din özgürlüğü açısından incelenmesi sonucunda çok boyutlu mülahazalar ortaya çıkmaktadır: Türkiye'ye farklı dinden birçok kişinin yerleşmesi ve bundan doğacak yeni ibadet yerleri ihtiyacı, dini örgütlenmede çoğulculuk, irtica ve fundamentalizmden kaynaklanan İslamın imajı sorunu, hayvan kesimi konusu, AB ülkelerinde çalışan Türklerin dini hakları gibi. Türkiye'nin AB üyeliği din özgürlüğü alanında da yeni konuları gündeme getirecek ve din özgürlüğü ve hizmetlerinin bu yeni oluşum içinde yeni bir üslup ve biçimle sunulması kaçınılmaz olacaktır.

Giriş

Avrupa Birliği (AB) süpranasyonal bir kuruluştur. Üye devletlerin egemenliklerinin bir kısmını kendisine devretmeleri sonucu kurulabilmiştir. Üye devletler, egemenliklerini AB'ye devrettikleri alanlarda artık söz sahibi değildirler. Bu alanlarda yasama, yürütme ve yargı yetkisine artık sahip değildirler.

* Bu Tebliğ, 3-7 Mayıs 2000 tarihleri arasında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından düzenlenen Milletlerarası AB Şurası'na sunulmuştur.

** Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi

*** For the summary in English see the end page of the article.

AB'yi süpranasyonal yapan birkaç özelliği vardır. Kendisine ait yargı, yürütme ve yargı organları vardır. Yaptığı yasama işlemleri (Tüzük, Direktif ve Karar) üye devletleri bağlar. Sadece üye devletler için değil bireyler için de haklar ve borçlar doğururlar. Tüzükler, Topluluk Resmi gazetesinde yayımlandıktan sonra kendiliğinden ve doğrudan uygulanırlar. Direktifler, sonuçları itibariyle üye devletleri bağlar fakat bunların yerine getirilmeleri için üye devletler istedikleri yöntemi seçebilirler. Kararlar da yöneldikleri kişiler bakımından tümüyle bağlayıcıdır. AB hukuku alanında çıkan uyuşmazlıklar, ATAD tarafından bağlayıcı şekilde karara bağlanır.

Milli mahkemelerin AB hukukunu uygulama mecburiyeti vardır ama AB hukukunun geçersizliği hakkında karar alma yetkisi yoktur. Bir üye devletin bir mahkemesinde derdest olan bir davada AB hukuku ile ilgili bir sorun ortaya çıkarsa, AB hukukunun bu konudaki bağlayıcı yorumunu gene ATAD yapabilir. Bunun için milli mahkemeler adına önkarar denilen bir kararı ATAD'dan istihsal ederler ve nihai kararı ona göre verirler. Bunun sonucu olarak hem bireylerin AB hukukundan doğan haklarını aramaları hem de AB hukukunun tüm ülkelere etkin ve tekdüze bir şekilde (yeknesak bir şekilde) uygulanıp yorumlanması mümkün hale gelmiştir.

Üye devletleri AB'ne egemenlik devretmedikleri alanlarda egemenliklerini ise eskisi gibi sürdürmeye devam etmektedirler. İnsan Hakları (İH) konusu, esas itibariyle henüz AB'nin yetki alanına giren bir konu değildir. AB'nin kendisine ait bağlayıcı bir İH metni yoktur. AB'nde İH konusadece dolaylı olarak AB hukukunun uygulamasında ortaya çıkmaktadır. Mesela, aynı işi yapan erkeklerle kadınlar arasında ücret bakımından ayırım yapmama, ya da işe almada milliyet veya inanca göre farklılık gözetmeme, veya hayvan kesiminde nasıl yapılacağı konusunda yapılan düzenlemelerde dini gereklerin dikkate alınması, memur alma sınavının adaylardan birinin dini tatil gününe rastlaması, kürtaj yasağı olan bir ülkede kürtaj yerleri ve telefonlarının yer aldığı kitapçıkların yasaklanmasının hem hizmetlerin serbest dolaşımı hem de ifade özgürlüğünü etkilemesi gibi hallerde AB hukuku uygulanırken aynı zamanda bir İH sorunu da ortaya çıkmaktadır. AB'yi kuran belgelerde doğrudan doğruya İH'nı düzenleyen hükümler olmamakla beraber, dolaylı olarak İH'nın çiğnendiği hallerde ATAD, başta AİHS' de yer alan ilkeler olmak üzere İH'nı koruyan ilkeleri AB hukukunun genel hukuk ilkeleri olarak algılayıp uygulamaktadır.

İH'ları konusunda ilk ciddi fakat mütevazi adımı atan AB belgesi, Amsterdam Andlaşmasıdır. Maastrich Andlaşmasını tamamlayan bu belgeye göre, Birlik, özgürlük, demokrasi, İH ve temel özgürlüklere saygı ve hukukun üstünlüğü ilkeler üzerine kuruludur. Birlik, AİHS'nde yer alan temel hak ve özgürlüklere saygı gösterecektir. Birlik üye devletlerin milli kimliklerine saygı gösterecektir.

AB'nin İH ile ilgili yaklaşımı daha ziyade global bir yaklaşımdır. Evvela, AB'ye dahil olacak ülkelerin diğerleri yanında İH'na saygı gösteren ülkeler olması koşulu aranmaktadır. Kopenhag kriterleri de bunun içindir. İkinci olarak, AB'ye dahil olduktan sonra da üyelerin İH'nı devamlı ve ciddi şekilde ihlal etmeleri halinde yaptırımlarla karşılaşabilir, AB üyeliğinden doğan hakları askıya alınabilir. Avusturya'da son zamanlarda Özgürlükçü Parti'nin iktidara ortak olması üzerine AB'den gelen tepkilerin gerisindeki pozitif düzenleme budur. Nihayet üçüncü ülkelerle yapılan anlaşmalara İH'na saygı kaydı konulmakta, buna aykırı davranışların anlaşmalardan doğan hakları askıya alınabilmektedir.

Din özgürlüğü de AB hukukunun uygulamasında saygı gösterilen arizi bir İH olarak ATAD tarafından korunmaktadır. AB hukukunda inançların çoğulculuğuna, müsamahaya dayanan demokratik toplumlar amaçlanmıştır. AB kurumları mümkün olduğunca bu hakka saygı göstermektedirler.

ATAD'ın şimdiye kadar İH konusunda verilen kararlarında din özgürlüğünün tartışıldığı başlıca karar Vivien Prais kararıdır. Bu davada inanca dayalı ayırım sorunu gündeme geldi. Yahudi inancına mensup bir kadın Toplulukta bir işe girmek için açılan sınava başvurdu. Başvurusunda Yahudi olduğunu belirtmedi. Fakat sonra sınav tarihinin Yahudilerin dini bir bayramına rastladığını öğrendi. Yahudilik inancına göre bu gibi bayramlarda çalışmak günahtı. Topluluğa başvurarak kendisi için ayrı bir sınav gününün belirlenmesini istedi. Topluluk Konseyi, tüm adayların aynı günde sınava girmesi gerektiğini gerekçe göstererek bu talebi reddetti. Sınav yapıldı; Vivien'in yerine başkası işe alındı. Vivien, Topluluk hukukunun cinsiyet, ırk veya din esasına dayalı ayırımı yasakladığını ileri sürerek ATAD'a başvurarak sınavın iptalini istedi. Vivien'e göre bu prensip Topluluk hukukunun genel bir prensibiydi. Konsey de din özgürlüğünün Topluluk hukukunun bir genel prensibi olduğunu kabul etti fakat somut olayda hatalı olduğunu kabul etmedi.

ATAD, tayini yapan makamın sınav tarihi belirlenmeden önce sınav tarihinin bir Yahudi bayramına denk geldiğini bilmiyorsa sınavı o günde de yapabilir sonucuna vardı. Bn Prais bu keyfiyeti önceden Konseye bildirmemişti. Davayı kaybetti. Ancak ATAD, eğer tayini yapan makam önceden haberdar edilirse, adayların dini güçlüklerini dikkate almalı ve dini bayrama denk gelen günde sınavı yapmaktan kaçınmaya çalışmalıdır, demekten de geri kalmadı.

AB'nin diğer kurumlarının yaptıkları düzenlemeler de esas itibariyle dinle ilgili olmazlar. Kendi görev alanlarını giren bir konuyu düzenlerken dolaylı olarak bir dini konu ortaya çıkarsa, o zaman dinle ilgili tutum belirler. Bu konuda bilinen bir düzenleme, kesimlik hayvanların nasıl kesileceğini belirleyen düzenlemedir. Bu konuda Konsey, Kesimlik Hayvanların Korunması hakkında

Avrupa Sözleşmesi'ni kabul ettiği gibi ayrıntılı Direktifler de çıkarmıştır. Bunu yapmaktaki amacı, hayvanları korumak, kesim farkı dolayısıyla ortaya çıkacak rekabet sorunlarını önlemek ve kaliteli et elde edilmesini sağlamaktır.

AB bu düzenlemeyi yaparken dini merasime göre hayvanların kesilmesi durumunu dikkate almıştır. Özellikle kesimden önce bayılma veya ani olarak öldürme yöntemlerine dini kesim hallerinde başvurulamayabileceğini kabul etmiştir. AB'nin bu arizi haller dışında ayrıntılı bir İH düzenlemesi yoktur. Ama böyle düzenlemelere sahip olması için çalışmalar yapılmaktadır.

AB, İH'nın korunması bakımından Avrupa Konseyi (AK) çerçevesinde örgütlenen yarı-süpranasyonal kurumlara güvenmektedir. AK, şu anda 41 üye devlete sahiptir. Bunların 15'i AB üyesi devletlerdir. 13 tanesi AB'ye adaylığı kabul edilmiş olan ülkelerdir. Dolayısıyla AB, AK içinde de etkilidir.

AK, bir Parlamenter Asamblesi ve bir Bakanlar Komitesi olan ve AİHS'nin uygulanmasında söz sahibi olan bir kurumdur. AK'ne girmek ve AK'de kalmak için AİHS'ne taraf olmak ve onu uygulamak gerekir. AİHS bir ana belge ve 11 tamamlayıcı Protokolden oluşur. Bu Sözleşme ile kurulan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), Sözleşmenin uygulanması ve yorumunda tek başına yetkilidir. Hem imzacı devletler hem de bireyler, AİHM'ne başvurabilmektedir. Bu da Sözleşmenin etkili bir şekilde uygulanmasını sağlar. AİHM'nin kararları bağlayıcıdır. AK'nin bakanlar Komitesi, AİHM'nin kararlarını yerine getirilmesine nazaret eder.

Bugün artık AK'ne üye olan üye devletler AİHS'ne aykırı kanunları yürürlükte tutmamaktadır. Aykırı uygulamalara son vermektedir. Zaman zaman ihlal sebebiyle tazminat ödemektedir. Bazen de kanunlarını değiştirmektedir.

İşte Avrupa'da din özgürlüğünü düzenleyen milletlerarası belge bu AİHS'dir. Sözleşmenin 9. maddesi bu konuya ayrılmıştır. Maddenin 1. fıkrasında hakkın kendisi tarif edilmiştir. Buna göre herkesin düşünce, vicdan ve din hürriyeti vardır. Bu hak, dinini değiştirme serbestisini ve gerek tek başına gerekse başkaları ile birlikte alenen veya özel olarak dini inancını tapınma, öğretme, uygulama ve tes'id etme hakkını da içine alır.

2. paragrafta ise dini inancı izhar etme (açığa vurma) özgürlüğünün nasıl sınırlandırılabileceği düzenlenmiştir. Devlet, ancak kamu güvenliğini, kamu düzenini ve başkalarının haklarını korumak amacıyla ve demokratik bir toplumda gerekli olduğu ölçüde bu özgürlüğü sınırlayabilir.

Din özgürlüğünü ilgilendiren diğer bir hüküm ise AİHS'ne ek 1 Nolu Protokolün 2. maddesinde yer almaktadır. Bu maddeye göre, ebeveynler çocuklarının dini veya felsefi inançlarına göre yetiştirilmeleri hakkına sahiptir.

AİHM; bugüne kadar din özgürlüğü ile ilgili olarak bir dizi karar vermiştir. Bunların çoğu, Yunanistan'a karşı açılmış olan davalarda verilmiştir. AİHM, bu davalarda din özgürlüğünün toplumdaki yeri, kapsamı, din değiştirme hakkı, din yayma propagandası, ibadet yeri açma hakkı, inancına aykırı yürüyüşlere katılmama isteği, din derslerine katılmama hakkı, inancı sebebiyle bazı giysileri giymeyi reddetme hakkı, mesai saatlerinde Cuma namazına gitme isteği gibi noktalara açıklık getirmiştir. Bunları şöyle özetlemek mümkündür:

Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakkı, demokratik bir toplumun temellerinden birisidir. Dini boyutuyla inananların kimliğini ve hayat anlayışını oluşturan en önemli unsurlardan birisidir. Bu özgürlük diğer yandan ateistleri, agnostikleri ve skeptikleri ve hatta ilgisizleri de koruyan bir özgürlüktür. Demokrasinin ayrılmaz bir parçası olan çoğulculuk da bu özgürlüğe dayanır.

Din özgürlüğü mutlaktır. Sınırı yoktur. Bir kimse bir inanca mensup olmaması sebebiyle kınanamaz, hele hele hiç cezalandırılmaz. Bu özgürlük, bireye devlet karşısında önemli bir özerklik alanı sağlar. Devletin bir dini tanımlama, inanmanın sınırlarını tayin etme yetkisi yoktur. AİHM, Manoussakis Davasında bunu şöyle ifade etti:

"Sözleşmede garanti edilen din özgürlüğü hakkı, dini inançların ya da bu gibi inançları açıklamak için kullanılan araçların meşru olup olmadığını belirlemede Devlete herhangi bir takdir hakkı vermez." (Parag. 47)

Bireyin din özgürlüğü, din değiştirme hakkını; dinini, tapınma, öğretme, uygulama ve tes'id etme gibi kullanma biçimlerini de kapsar. Bir inanca mensup olma hakkı mutlak olmasına ve genelde bir vicdan sorunu olarak görülmesine rağmen, insanın dinini izhar etme hakkı din özgürlüğünün bir parçasıdır. İzhar etmekten maksat, inancını açığa vurabilme, dinini öğretme, inancını açıkça ve başkaları ile birlikte kullanmadır. Bunu tek başına yapabileceği gibi inancını paylaştığı gruplarla da birlikte yapabilir.

Bu çerçevede ortaya çıkan sorunlardan bir tanesi, inanç çoğulculuğuna dayanan demokratik toplumlarda din yayma propagandası (proselytism) veya din değiştirme olayıdır. AİHM, Kokinakis davasında verdiği bir kararda bu noktaları aydınlatmıştır.

Bilindiği gibi Yunanistan'da Ortodoksluk Yunan Anayasası'na geçirilmiş olan ilkelere göre resmi devlet dinidir. Kutsal Kitapların metni değiştirilemez. Yunan Kilisesinin izni olmadan diğer herhangi bir dile çevrilemezler. Yunan Anayasası, din yayma propagandasını (proselytism) da yasaklamıştır. Aynı şekilde 1938'de yapılan bir Kraliyet kararnamesi ile din yayma propagandası bir suç haline getirilmiştir. Bu Kararnameye göre, din yayma propagandası,

başka dini inanca mensup bir kimsenin dini inançlarına; bu inançları özellikle herhangi bir türden kandırma veya kandıracak taahütte bulunma, ya da moral destek veya maddi yardım yapma, yada hileli davranışlarla veya kişinin tecrübesizliğinden, muhtaç olmasından, zeka düzeyinin düşük olmasından yararlanarak bu kişinin dini inançlarını zayıflatmak amacıyla yapılan herhangi bir doğrudan veya dolaylı tecavüz teşebbüsüdür.

Bir Yehova Şahitleri militanının, bir köy papazının evine girerek karısını kendi inancına döndürmek için propaganda yapması ve polisin kendisini tutuklaması ve sonuçta mahkûm olması üzerine olay Strazburg'a AİHM'ne taşındı. AİHM bu noktada şu tespitlerde bulundu.

Dinini izhar etme hakkı, dinini başkalarına öğretme, mesela komşusunu ikna etme çabalarını da içine alır. Esasen din değiştirme hakkı kabul edildikten sonra, bu değişikliğe götürecek süreçleri yasaklamak olanaksızdır. O halde din yayma amacı ile dini öğretme, tebliğ etme, dini izhar etme hakkının bir parçasıdır. Esasen Dünya Kiliseler Birliğinin bir raporuna göre evangelizm (evangelism) Hıristiyanlığı tebliğ etmenin ayrılmaz bir parçasıdır ve her Hıristiyanın görevidir.

Ancak inanç özgürlüğünün kendisi sınırsız olmasına rağmen bu inancı izhar etme bazı sınırlamalara tabi tutulabilir. AİHS'nde kamu güvenliği yararı, kamu düzeni, kamu sağlığı ve kamu ahlakını korumak için dini izhar etme hakkı sınırlandırılabilir kabul edilmiştir. Bunun sebebi, aynı nüfus içinde değişik inanç gruplarının yer almasıdır. Demokratik toplumlarda değişik inanç gruplarının çıkarlarını bağdaştıracak tedbirleri almak ve herkesin inançlarına saygı gösterilmesini sağlamak devletin görevidir ve bunun için de devlet gerekirse din özgürlüğünün kullanılmasını sınırlayabilir.

Din yayma hakkı, dini tebliğ etmekle yetindiği, onun akidelerini öğretmeyi amaçladığı oranda din özgürlüğünden yararlanır. Fakat uygunsuz araçlarla yapılan ve dini tebliğ etmeyi aşan gayretler devlet tarafından sınırlandırılabilir. Bu sebeple Yunan Kanunu, AİHS'nin 9. maddesine aykırı değildir. Fakat Yunan uygulaması aykırıdır, çünkü her türlü din yayma faaliyetini suç olarak kabul edip bu özgürlüğü inkar etmektedir.

Gene bir başka davada Yehova Şahidi olan bir Yunanlı subayın emrindeki askerlere, yaptığı din yayma propagandası, nüfuz kullanmayı içerdiği için uygunsuz din yayma şekli olarak mütalaa edilmiş, buna karşı aynı kişinin sivillere yaptığı telkinler ve ikna çabaları uygun din yayma yöntemi olarak kabul görmüştür.

Din özgürlüğünün AİHM önünde dava konusu edilen bir başka yönü ise ibadet yeri veya mabet açma hakkına ilişkindir.

Gene bir Yehova Şahidi'nin Yunanistan'da başka amaçlar için kiraladığı bir yeri ibadet yeri olarak kullanma isteği ve izninin devlet tarafından uzun süre sürüncemede bırakılması üzerine burayı fiilen ibadet için kullanması, cezai koğuşturma ile sonuçlanmış ve sorun AİHM önüne getirilmişti.

Yunanistan'da gene 1938'den kalma bir kanuna göre, her türlü mabedin inşası veya kullanılması tanınmış bir dini merciin ve Eğitim ve Din İşleri Bakanlığı'nın iznine bağlıdır. Buna aykırı olarak açılan ibadet yerleri polisçe kapatılır ve bunu yapanlar hapis cezası ile cezalandırılır.

Manoussakis ve diğerleri, bu kanuna dayanarak izin almak istediler. Fakat "tanınmış dini merci" bir türlü görüşünü bildirmediler. Esasen bir ibadet yerinin Yunanistan'da açılabilmesi için belli sayıda insanın istekte bulunması, başka ibadet yerlerinin yakında olmaması ve sonuçta da bakanın ihtiyacın gerçek olduğuna kanaat getirmesi gerekir. Yıllarca bekledikten sonra kiraladıkları bir yeri ibadet yeri olarak kullanan Yehova şahitleri Yunan mahkemelerince mahkum edilince Manoussakis ve arkadaşları, AİHM'ne başvurarak bu kanunun AİHS'ne aykırı olduğunu hüküm altına aldirmek istediler.

AİHM, devletin bir dinin veya dini inançları açıklamak için kullanılan araçların meşru olup olmadığını takdir etme hakkına sahip olmadığını belirttiikten sonra, Yunan mevzuatının çok meşakkatli formaliteler koyduğunu ve sonuçta Bakanın takdir yetkisine bağlı şekilde ibadet yeri açma izninin hiç verilemeyebileceğini, çünkü Bakanın gerçek bir ibadet yeri ihtiyacı olup olmadığını takdir etmek hakkına sahip olduğunu özellikle vurguladı. Yunan Hükümetinin Ortodokslar dışındaki inanç gruplarına karşı bu mevzuatı zorluk çıkarmak için kullandığını belirtti. Bunun demokratik bir toplumda orantısız bir tedbir olduğu ve 9. maddeyi ihlal ettiği sonucuna vardı.

AİHM'ne göre bir toplumda dini çoğulculuğu sağlamak gerekir. Bu, demokratik toplum kavramının doğal bir unsurudur. Yunan kanunları, Yunan Ortodoks Kilisesinin bir parçası olmayan kilise ya da ibadet yerlerine çok geniş şekilde müdahale etmeye izin veriyorlar. İşin içine siyasi organ, kaymakam, polis ve dini yetkili girmektedir.

Bu kararın şu pratik sonuçları akla gelebilir: AB üyeliği beraberinde hizmetlerin ve emeğin serbest dolaşımını da getirir. İleride tam üyelik gerçekleştiğinde bu da Türkiye'de daha çok Hıristiyan nüfusun gelip yerleşmesine yol açabilir. Bu nüfusun dini ibadet yeri ihtiyacı gündeme gelebilir. Ayrıca bu kararı halihazırda Türkiye'de ibadet yeri açma ve kullanma hakkının kullanılması bakımından da incelemek gerekir.

Kararın benzer şekilde AB ülkelerinde mükim olan Müslümanların ibadet yeri ihtiyacı ve ev sahibi ülkelerin buna verdikleri cevap bakımından da pratik

önemi vardır. Daha yakınlarda karara bağlanan İbrahim Şerif Davası da AİHM'de Yunanistan aleyhine açılmıştı. 1985'de Batı Trakya Türklerinin Rodop Müftüsü ölmüş, yerine Yunan Hükümeti geçici bir Müftü tayin etmişti. Aslında Batı Trakya Türklerinin Müftülerini seçme hakları vardı. Müftülerin andlaşmalardan doğan dini ve bazı idari görevleri vardır. Nikah kıyma, bazı aile hukuk sorunlarını çözme yetkisi bunlar arasındadır. 1990'da o zamanki İskeçe ve Rodop bağımsız milletvekilleri Hükümetten müftü seçimini yapmasını istediler. Hükümet yanaşmadı. Bunun üzerine Müslüman ahalî, milletvekillerinin insiyatifiyle İbrahim Şerif'i Müftü seçti. Rodop savcılığı, resmi müftülük makamının yetkilerini gaspettiği gerekçesiyle İ. Şerifi dava etti. İ. Şerif, bazı dini günlerde halka mesaj vermiş, konuşmalar yapmıştı ve dini kiyafetini giymişti. Ama herhangi bir idari ve yargısal iş yapmamıştı. İşte bu sebeplerle İ. Şerif koğuşurmaya uğramıştı. İ. Şerif AİHM'ne başvurarak Sözleşmenin 9. maddesinin ihlal edildiğini ileri sürdü.

Mahkeme, pratik sonuçları bu kararı aşan şu önemli saptamalarda bulundu: Bir kimseyi, kendisini serbest iradeleriyle izliyen bir grubun dini lideri olarak davrandı diye cezalandırmak demokratik bir toplumda dini çoğulculuğun gerekleri ile hiç de bağdaşmaz.

Demokratik toplumlarda devletin dini cemaatleri bir tek liderlik altında tutmaya ve toplamaya yarayacak tedbirleri alma ihtiyacı yoktur. Yunanistan'ın Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında tansiyon doğmaması için işe müdahale etmeye gerek olduğunu söylemesi üzerine ise mahkeme Şöyle dedi: Dini bir cemaatin veya diğer herhangi bir cemaatin bölündüğü durumlarda tansiyonun yaratıldığı doğru olsa bile bu çoğulculuğun kaçınılmaz sonuçlarından birisidir. Bu gibi durumlarda yetkililerin görevi, çoğulculuğu elimine ederek tansiyonun sebebinin ortadan kaldırmak değil, rakip grupların birbirlerine müsamaha etmesini sağlamaktır.

İbrahim Şerif davasının ilerideki uygulamalara ışık tutması bakımından şu sonuçlarına dikkat etmek gerekir: Başta AB ülkeleri olmak üzere yurt dışında bulunan yurttaşlarımızın bazı kişilerin etrafında kendi istekleri birleşmelerinin hukuken engellenecek bir yanı yoktur. Dini lider sadece manevî alanda kaldıkça, kamu düzeni ve güvenliğini tehdit etmedikçe bu konumunu sürdürebilir. Devletin onları tek bir dini liderlik altında toplama girişimleri, bu karar karşısında hukuki destek bulamayabilir.

Bu kararın yurt içinde cemaatlerin gruplaşmaları bakımından da pratik sonuçları olabilir. Gene Yunanistan aleyhine AİHM'nde açılan Valsamis kararında, bir çocuğun dini inançlarına aykırı şekilde savaşı yücelten bir resmi yürüyüşe katılmamasının 1 Nolu Protokolün 2. maddesi ile haklı kılınıp kılınılmayacağı incelendi. Okul idaresi, Yunan mevzuatına göre bu gibi bir yürüyüşe katılmayan

öğrenciyi, bir günlük okuldan uzaklaştırma ile cezalandırdı. Çocuğun annesi ve babası, sözü edilen 2. maddenin ebeveynlere çocuklarını dini inançlarına göre eğitime hakkı verdiğini, bu yürüyüşe katılmanın kendi inançlarına aykırı olduğunu ileri sürdüler. AİHM, sonunda davayı reddetti ama din özgürlüğünün boyutları bakımından bazı önemli ilkeler koydu. Buna göre:

1 Nolu Protokolün 2. maddesi, Devleti tüm eğitim programı boyunca ebeveynin inançlarına saygılı olmaya mecbur etmektedir. O görev, geniş bir görevdir. Sadece eğitimini muhtevasını ve verilme tarzını kapsamakla kalmaz, ayrıca devletin üstlendiği tüm "işlevler" in yerine getirilmesi bakımından da uygulanır. Burada "saygı gösterme", sözü "dikkate alma" veya "varlığını kabul etmek" ten daha fazlasını gerektirir. Zaman zaman devletin bu alandaki pozitif yükümlülüklerini de ifade eder.

Gerçi birey menfaatleri, grup menfaatlerine tabi kılınabilir ama demokrasi sadece bir çoğunluğun görüşünün daima hakim olacağı demek değildir; azınlık haklarının adil ve gerekli şekilde muamele görmesini garanti edecek şekilde ve hakim bir durumun suistimal edilmesini önliyecek bir denge sağlanmalıdır.

Yunan devletinin okul programını belirleme ve planlama konusunda alacağı kararlar hakkında hüküm vermek, Mahkemeye düşmez ama çocukların bir tatil günü okul binaları dışında okuldan uzaklaştırma cezası tehdidiyle yürüyüşe katılmaya mecbur etmek şaşırtıcıdır. Şimdi kalkmış olan Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'nun verdiği diğer bazı eski kararları AB ülkelerindeki Türkler bakımından ve hatta Türkiye'deki müslümanlar bakımından önemli olabilecek noktalara ışık tutabilir. Bir AB ülkesinde mesai saatlerinde Cuma namazına gitmek isteyen bir öğretmenin bu isteğinin işyeri tarafından kabul edilmemesi ve istifa etmek zorunda kalması üzerine Strazburg'da açtığı bir davada, Komisyon başvuranın işe alınması sırasında bu isteğini belirtmediğini, ilk 6 yıllık çalışması sırasında da bu isteğini ortaya atmadığını belirttikten sonra bu öğretmenin ders verme yükümlülüğünün dini görevleri ile çatışması halinde istifa etmekte serbest olduğunu ve din özgürlüğünün ihlal edilmediği sonucuna vardı.

Bir mahpusun, dini inancı sebebiyle mahpus üniforması giymeyi reddetmesi üzerine ortaya çıkan uyuşmazlığa bakan Komisyon, 9. maddenin mahpusların hapisane elbisesi giymeyi reddetme hakkını kapsamadığını, ancak bu elbiseyi giymeyi reddetme özellikle bir din veya inanç tarafından gerekli kılındığı ispat edilirse böyle bir hakkın korunabileceğini belirtti.

Bu iki karar, AİHM'ne ulaşmadan Komisyon safhasında iken verildiği için bugün Mahkemenin aynı konularda nasıl bir karar vereceğini bilmiyoruz. Ancak bu gibi davaların ileride gerek Türkiye gerekse AB ülkelerinde ortaya çıkabileceğini, AİHM'nin bu konuları inceleme fırsatı bulacağını söylemek bir kehanet değildir.

Buraya kadar verdiğimiz karar örnekleri daha çok AİHM'nin kararlarından oluştu. ATAD'ın kararlarından fazlaca bahsedilmedi. Ama bunun böyle olması normaldir, çünkü bu konu AİHM'nin yetki alanına girmektedir. Fakat buna bakarak kimse, AB'nin İH'na bigane kaldığını sanmasın. Evvela yakında bu sistemin 28 üyesi AB üyesi devletlerden oluşacak. İkincisi, Avrupa kurumları bileşik kaplar gibi çalışırlar. Türkiye ile ilgili AB Komisyonunun İlerleme Raporlarına bakarsanız İH ile ilgili konularda AİHM kararlarından yararlandığını veya onları referans aldığını göreceksiniz. Üçüncüsü, Avrupa Parlamentosu, İH'na saygı konusunda çok duyarlıdır. Kullandığı araçlar arasında AİHM kararları da vardır.

Bu da demektir ki din özgürlüğü konusunda Türkiye'nin milletlerarası sorumluluğu daha ziyade AK çerçevesinde ele alınacaktır. AB üyeliği daha çok geniş bir özgürlük ortamı yaratmak ve onu idame ettirmeye hizmet edecektir. Türkiye'nin bu çerçevede karşılaşılabilecek başlıca sorunlar şöyle özetlenebilir:

Türkiye'nin AB üyeliği için yazılı olmayan din farkı kuralı hep zihinlerde kalacaktır. Türkiye'nin üyeliği, muhtemelen din farkı sebebiyle diğer üye devletlere göre biraz daha zor gerçekleşecektir. Gene muhtemeldir ki bazı üye ülkeler Türkiye'nin adaylığını onaylamadan önce referandum yapacaktır. O halde AB üyelerinin kamuoylarının İslamın gerçek, munis, barışçı ve şefkatli yüzü ile tanışmaları gerekir ki ön yargılar üyeliği sağlayacak siyasi kararları etkilemesin.

Türkiye'nin inanç alanında ne yapması gerektiğini belirlemeden önce şu saptamalara dikkati çekmek gerekir:

İslam Türkiye'de hırpalanmıştır. Dışarıda imajı iyi değildir; Şiddet hareketleri ile birlikte algılanmaktadır. Filistinlilerin, İran Devriminin, Talibanın, Hizbullahın eylemleri İslamın imajını örselemiştir. Türkiye'de irtica ve fundamentalizm etrafında yapılan kavgalar, Türkiye'nin rejimi ve İslam ile ilgili uygulaması bakımından soru işaretlerine yol açmıştır. AB üyeliği ile birlikte artık sadece malların değil inançların da serbest dolaşacağı bir inançlar pazarı yaratılmıştır. Bundan sonra Müslümanlarla Hıristiyanlar daha çok beraber çalışacaklar ve iç içe geçeceklerdir.

Bu sebeple, diğerleri yanında aşağıdaki noktalara dikkat çekmek istiyoruz:
1. İslam aşağıdaki husularda uygun iletişim araçları ile açık ve anlaşılır bir şekilde anlatılmalıdır:

- İslamın yaşama hakkına ilişkin hükümleri,
- İslamın kadınlara ilişkin hükümleri (evlenme, boşanma, miras vs),
- İslamın ifade özgürlüğüne ilişkin hükümleri,

- İslamda din özgürlüğü ve diğer inançlara karşı tavrı,
- İslamın özel hayata ilişkin hükümleri,
- İslamın mülkiyete ilişkin hükümleri,
- İslamın kul hakkına ilişkin hükümleri,
- İslamın kötü muameleyle ilişkin hükümleri vs.,
- Osmanlı İmparatorluğu'nun geçmişte müslüman-olmayanlara karşı sergilediği hoşgörü ve onun bir belirtisi olarak Türkiye'deki dini mabetlerin iyi durumu vurgulanmalıdır.

2. İnançların çoğulculuğu esas alınarak yeni ibadet yerlerinin açılması veya mevcutların korunması konusunda Avrupa daha liberal bir uygulama sergilemek zorundadır. Bunun AB'deki Türklerin dini ihtiyaçları bakımından önemle vurgulanması gerekir.

3. Bugünkü insan hakları hukukunda Devletin dini tanımlama yetkisi yoktur. Dini bir lider tayin edip zorla cemaatleri orada toplama gayretleri engellerle karşılaşacaktır. Yurt dışındaki Türkleri ilgilendirdiği ölçüde Diyanet İşleri başkanlığı ancak iyi kalitede hizmet vermek suretiyle tarikat veya cemaatlerin alternatif olmalarını engelleyebilir.

4. İslami izhar biçimleri ve bunları sınırlama çabaları zaten dava konusu olmuştur. Önümüzdeki yıllarda AIHM'nin bu konuyu açıklığa kavuşturması mümkündür.

5. Okullarda din kültürü eğitimi verilirken ebeveynin inancına saygı gösterme ve din kültürü derslerinin mecburiliği arasında kabul edilebilir bir denge bulunmalıdır.

6. Bugün için AB'nin dini inançları ilgilendiren düzenlemeleri arasında yer alan hayvan kesimi usüllerine ilişkin düzenlemeler dini gerekleri yeterince dikkate almış olmasına rağmen, konunun Diyanet İşleri Bakanlığınca ayrıntılı bir şekilde incelenmesinde yarar vardır.

7. AB ülkelerinde çalışan Türklerin dini bayramlarda isterlerse izinli sayılmaları ve kurban kesmek için kendilerine yer tahsis edilmesi, ibadet yerlerinde aleni ezan okunabilmesi müzakere edilmelidir.

8. Brüksel'deki Hıristiyan örgütlenmesine benzer bir şekilde ve Hıristiyan örgütleriyle diyalogu sağlamak niyetiyle İslamın da AB ile bir çeşit gayri resmi bağlantısını sağlayacak bir irtibat bürosunun kurulması yolları aranmalıdır.

Sonuç olarak, Türkiye'nin AB üyeliğinin gerçekleşmesi için Türkiye müslümanlığını tanıtmaya çok gerekli olduğu gibi, üyeliğin gerçekleşmesinden

sonra da din özgürlüğünün ve hizmetlerinin bu yeni oluşum içinde yeni bir üslup ve biçimle sunulması kaçınılmaz olacaktır. Zira artık inançlar da daha serbestçe dolaşacaktır. O zaman gerek içeriden gelen şikayetleri karşılamada gerekse yakın ilişkiler içinde olacağımız 500 milyon insana hitap etmede Devletin gerekli olabilecek yapısal ve fonksiyonel hazırlıkları yapmasında yararlar vardır.

* * *

Summary

The declaration of Turkey's candidacy for EU membership started a new phase in which the repercussions on the issue of religious freedoms acquired increasing significance. The EU is composed of democratic and pluralistic societies most of which adhere to Christian faith. The issue of human rights and within its scope the issue of religious freedoms does not directly come under EU prerogatives. The issue is dealt with indirectly through the implementation of EC law and in the rulings of the European Court of Justice. The principles of human rights as delineated in the European Human Rights Convention form part of the general principles of law under EU law. Article 9 of the European Convention of Human Rights and Article 2 of Protocol No. 1 annexed to the European Convention constitute the main provisions that regulate religious freedoms in Europe. The rulings of the European Court of Human Rights also interpreted and limited the scope of such rights. The analysis of the repercussions of EU membership on the issue of religious freedoms regarding Turkey leads to multi-dimensional considerations such as the incidence of increasing numbers of residents of various faiths, need for decentralization of and plurality in religious institutions, the problem of the negative image of Islam in Europe due to fundamentalist movements, the issue of animal slaughter, and religious rights of Turks residing in EU countries. Turkey's EU membership is bound to bring to the fore new questions in relation to religious freedoms. It will prove to be inevitable to present and interpret the issue of religious freedoms and the provision of religious services in a new perspective and through a different rhetoric.